

עקרונות יסוד

בעולמו של המשפט העברי

פרופ' בני פורת

שיעור 1

בריאת האדם בצלם אלוהים: מהפכה משפטית מקראית

בראשית ט, 6

שִׁפְךָ דַם הָאָדָם – בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ, כִּי בְצַלְמֵ אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם

חוקי חמורבי, סע' 21, בתוך: מאיר מלול,

קובצי הדינים ואוספים משפטיים אחרים מן המזרח הקדום (פרדס, 2010)

כי יחתור איש לתוך בית (רעהו) – לנוכח המחותרת ההיא ימיתוהו ויתלוהו.

שמות כב, 1-2

אם במחֶתֶרֶת יִמְצָא הַגֵּנֶב וְהִכָּה וּמָת – אֵין לוֹ דָּמִים.

אם זָרְחָה הַשְּׁמֵשׁ עָלָיו – דָּמִים לוֹ.

במדבר לה, 31

וְלֹא תִקְחוּ כֶּפֶר לְנֶפֶשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת כִּי מוֹת יוֹמֵת

חוקי חמורבי, סע' 229-230

כי יבנה בנאי בית לרעה(ו) ואת מלאכתו חזק לא חיזק,

ויתמוטט הבית שבנה וימת את בעל הבית – מות יומת הבנאי ההוא.

אם את בן בעל הבית ימית – והמיתו את בן הבנאי ההוא.

דברים כד, 16

לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת אִישׁ בְּחֻטְאוֹ יוֹמְתוּ

שמות כא, 20-21

וְכִי יִכֶּה אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ אוֹ אֶת אִמְתּוֹ בְּשֹׁבֵט וּמָת תַּחַת יָדוֹ – נָקַם יְנַקֵּם. אֲךְ אִם יוֹם אוֹ יוֹמִים יַעֲמֵד לֹא

יָקַם כִּי כִסְפוֹ הוּא.

שמות כא, 26-27

וכי יִכֶּה אִישׁ אֶת עֵינָיו עֲבָדוֹ אוֹ אֶת עֵינֵי אִמּוֹתָיו וְשִׁחָתָהּ – לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינָיו. וְאִם שָׁן עֲבָדוֹ אוֹ שָׁן אִמּוֹתָיו יִפִּיל – לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת שָׁנוֹ.

דברים כג, 16-17

לֹא תִסְגִּיר עֶבֶד אֶל אֲדֹנָיו אֲשֶׁר יִנְצַל אֵלָיךָ מֵעַם אֲדֹנָיו. עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּטוֹב לוֹ לֹא תוֹנְנוּ.

שיעור 2 אחוזה כמושג פוליטי-משפטי מארגן

ויקרא יט, 17-18

לא תשנא את אחיך בלבבך

דברים כב, 1

לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם, השב תשיבם לאחיך

דברים כג, 8

לא תתעב אדמי פי אחיך הוא

במדבר כז, 8-11

איש פי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו. ואם אין לו בת, ונתתם את נחלתו לאחיו. ואם אין לו אחים, ונתתם את נחלתו לאחי אביו. ואם אין אחים לאביו, ונתתם את נחלתו לשארו הקרב אליו ממשפחתו וירש אתה.

דברים כה, 5

כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה

בראשית יב, 3

ואברכה מברכה ומקללה אאר ונברכו בך כל משפחת האדמה

שמות א, 9

ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו

שמות ד, 22

ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכרי ישראל

דברים לב, 6

הלה תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלוא הוא אביך קנה הוא עשך ויכננה

אסתר ח, 6

כִּי אֵיכָכָה אוֹכַל וְרֵאִיתִי בְרָעָה אֲשֶׁר יִמָּצֵא אֶת עַמִּי וְאֵיכָכָה אוֹכַל וְרֵאִיתִי בְּאֶבֶן מוֹלַדְתִּי

אסתר ב, 10

לֹא הִגִּידָה אֶסְתֵּר אֶת עֲמָהּ וְאֶת מוֹלַדְתָּהּ

מדרש תנחומא, פרשת שמות, סימן כד (מהדורת בובר, עמ' 15)

ישראל אומרים להקב"ה "מי יתגדף כפאח לי". כאיזה אח? את מוצא מתחילת ברייתו של עולם ועד עכשיו האחין שונאין זה לזה, קין שנא להבל והרגו... ישמעאל שנא ליצחק... ועשו שנא ליעקב... והשבטים שנאו ליוסף... וכאיזה אח? אמרו ישראל: כמשה ואהרן, שנאמר "הנה מה טוב ומה נעים [שבת אחים גם יחד]" וגו', שהיו אוהבים זה לזה, ומחבבים זה לזה, שבשעה שנטל משה את המלכות, ואהרן כהונה גדולה, לא קנאו זה לזה, אלא היו שמחין זה בגדולת זה וזה בגדולת זה [...] הוי "מי יתגדף כפאח לי" כמשה ואהרן, שהיו אוהבין זה לזה.

דברים טו, 7-8

מצוות הלוואה

כִּי יִהְיֶה בְךָ אֶבְיֹן מֵאֶחָי אֲחִיךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לֹא תֹאמַר אֶת-לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת-יְדֶיךָ מֵאֶחָיךָ הָאֶבְיֹן. כִּי פֶתַח תִּפְתַּח אֶת יְדֶיךָ לוֹ וְהֶעֱבַט תִּעֲבִיטֵנּוּ דֵי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ.

דברים כג, 20-21

איסור ריבית

לֹא תִשִּׁיךְ לְאֶחָיךָ נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אֶכֶל נֶשֶׁךְ כָּל-דָּבָר אֲשֶׁר יִשֶׁךְ. לְנִכְרֵי תִשִּׁיךְ וּלְאֶחָיךָ לֹא תִשִּׁיךְ.

דברים טו, 12

שחרור עבדים

כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחָיךָ הָעֵבֶרִי אוֹ הָעֵבֶרִיָּה וְעַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים, וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנּוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ

דברים יז, 15-20

מלך

שׁוֹם תִּשְׂמִים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בוֹ מִקִּרְבֵּי אֲחֵיךָ תִּשְׂמִים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוֹכֵל לְתַת עָלֶיךָ אִישׁ נִכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֶחָיךָ הוּא... לְבַלְתִּי רוּם לָבְבוּ מֵאֲחֵיו וּלְבַלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן יֵאָרִיךָ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקִרְבֵּי יִשְׂרָאֵל.

דברים יח, 1-2

כהן

לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל אשי ה' ונחלתו יאכלו. ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו ה' הוא נחלתו כאשר דבר לו.

דברים כה, 2-3

שופט

כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל המשפט ושפטום והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע. והיה אם בן הכות הרשע והפילו השפט והכהו לפניו כדי רשעתו במספר. ארבעים יכנו לא יסיף פן יסיף להכתו על אלה מכה רבה ונקלה אחיה לעיניה.

דברים יח, 18

נביא

נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוה ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצונו

דברים יז, 15

שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו מקרב אחיה תשים עליך מלך לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיה הוא

דברים טו, 1-3

מקץ שבע-שנים תעשה שמטה. וזה דבר השמטה שמוט כל-בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא-יגש את רעהו ואת אחיו כי-קרא שמטה לה'. את-הנכרי תגש ואשר יהיה לך את אחיה תשמט ידך.

בראשית ט, 5-6

ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם. שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את-האדם.

דברים טו, 12

כי ימכר לך אחיה העברי או העבריה ועבדה שש שנים, ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך

שיעור 3

שיח החובות מול שיח הזכויות

שמות כ, 12

לא תרצח... לא תגנב

רמב"ם, משנה תורה, הלכות גזלה ואבדה, פרק א, הלכות א-ב

כל הגזול את חברו שוה פרוטה עובר בלא תעשה, שנאמר "לא תגזול"...
ואסור לגזול כל שהוא... אפילו גוי עובד עבודה זרה אסור לגזלו או לעשקו.

חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, התשנ"ב-1992

1. זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בן-חורין...
2. אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם.
3. אין פוגעים בקנינו של אדם.
4. כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו.

הכרזת העצמאות האמריקאית, בתוך: יהושע אריאלי, לי, יהושע. המחשבה המדינית בארצות-הברית: מקורות ותעודות. כרך א (מוסד ביאליק, 1967), עמ' 107

כל בני-האדם נבראים שווים במעלה, שיוצרים העניק להם זכויות מסוימות שאין להפקיען, וביניהן הזכות לחיים, ולחופש ולרדיפת אושר.

ר' משה חיים לוצאטו, מסילת ישרים, פרק א

יסוד החסידות ושרש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו.

השופט מישאל חשין, בג"ץ 164/97 קונטרס נ' משרד האוצר

למותר לומר – והכל יודעים זאת – כי חובות עשה מעטות הן במספרן ממספרן של חובות הלא-תעשה. ולא בכדי כך. ניתן דעתנו לדבר, שחובות הלא-תעשה מכבידות על היחיד – על דרך העיקרון – פחות מחובות העשה, קרי: חובות הלא-תעשה פולשות אל תחום חופשו של היחיד פחות מאשר חובות עשה. לשון אחר: ברוח הדמוקרטיה הליברלית וזכויות הפרט – אך גם אחרת – קל יותר להטיל על היחיד חובות לא-תעשה מאשר חובות עשה.

נדע מכאן, שעד אשר נבוא להטיל על היחיד חובת עשה, שומה עלינו לשקול ולחזור ולשקול בדעתנו שמא הרחקנו-לכת בהחלטתנו, שמא חרגנו אל-מעבר לראוי ולמותר על-פי השקפות-היסוד המקובלות על חברתנו.

בבלי, מכות כג ע"ב

דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה, שלש מאות וששים וחמש לאוין [=מצוות לא תעשה] כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה [מצוות] עשה כנגד איבריו של אדם.

סעיף 2 לחוק השבת אבידה, התשל"ג - 1973

המוצא אבידה ונוטלה (להלן - המוצא) חייב להשיבה לבעלה או להודיע עליה בהקדם למשטרה...

דברים כב, 1

לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם, השב תשיבם לאחיך

רמב"ם, משנה תורה, הלכות גזלה ואבדה, פרק יא, הלכה א

השב אבידה לישראל מצות עשה, שנאמר "השב תשיבם לאחיך", והרואה אבידת ישראל ונתעלם ממנה והניחה - עובר בלא תעשה, שנאמר "לא תראה את שור אחיך והתעלמת מהם" ובטל מצות עשה, ואם השיבה קיים מצות עשה.

תקנות שירותי הסעד

רשות סעד תגיש סעד וטיפול סוציאלי לנזקק שפנה אליה בבקשה לכך.

רבי יחיאל מיכל הלוי אפשטיין, ערוך השולחן, יורה דעה רנג, יז

עני שאינו רוצה לקבל צדקה וידענו שהוא מוכרח לכך אנחנו מחוייבים להתאמץ שיקבל.

חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), התשנ"ד - 1994

2. (א) לא יענה אדם בעל חיים, לא יתאכזר אליו ולא יתעלל בו בדרך כלשהי.

שיעור 4 אמת, מחלוקת וריבוי דעות במשפט

משנה, עדויות א, ה-ו

ולמה מזכירין את דברי יחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין?
שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו...
אמר רבי יהודה: אם כן למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין? לבטלן, שאם יאמר אדם 'כך אני מקובל'
יאמר לו 'מדברי איש פלוני שמעת'.

תוספתא, חגיגה ב, ט

אמר ר' יוסי: כתחלה לא היתה מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד היה בלשכת הגזית
[בבית המקדש], ושאר בתי דינין של עשרים ושלשה היו בעיירות שבארץ ישראל...
נצרך אחד מהן הולך אצל בית דין שבעירו... אם שמעו – אמרו להן, ואם לאו – הוא ומופלא שבהן
באין לבית דין שבהר הבית... אם שמעו – אמרו להן, ואם לאו – אלו ואלו באין לבית דין שבלשכת
הגזית... נשאלה הלכה, אם שמעו אמרו להם ואם לאו עומדין במנין, אם רבו המטמאין [טימאן] רבו
המטהרין טיהרו, משם הלכה יוצא [ת] ורווחת בישראל.
משרבו תלמידי שמיי והלל שלא שימשו כל צרכן הרבו מחלוקות בישראל ונעשו שתי תורות

בבלי, בבא מציעא פד ע"א (תרגום)

יום אחד היה רבי יוחנן שוחה בירדן, ראהו ריש לקיש וקפץ לירדן אחריו, אמר לו [ר' יוחנן]: 'חילך
לאורייתא' [=כוחך לתורה]. אמר לו [ריש לקיש]: 'יופיך לנשים'. אמר לו [ר' יוחנן]: 'אם אתה חוזר
בך, אני נותן לך את אחותי, שהיא יפה ממני'. קיבל עליו. ביקש לחזור [=לגדת הנהר] להביא בגדיו
ולא יכול [שתשש כוחו].

הקרהו והשנהו ועשהו אדם גדול. יום אחד היו נחלקים בבית המדרש:
הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל-יד ומגל-קציר מאימתי מקבלין טומאה? משעת גמר מלאכתן.
ומאימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אומר: משיצרפם בכבשן, ריש לקיש אמר: משיצחצחון במים.
אמר לו [ר' יוחנן]: ליסטים בליסטותו יודע. אמר לו [ריש לקיש]: ומה הועלת לי? שם "רבי" קראו לי
כאן "רבי" קוראים לי. אמר לו: הועלתי לך שקרבתוך תחת כנפי השכינה. חלשה דעתו של ר' יוחנן.
חלה ריש לקיש... נחה נפשו של רבי שמעון בן לקיש [=נפטר], והיה רבי יוחנן מצטער אחריו הרבה.
אמרו חכמים: מי ילך ליישב דעתו? ילך רבי אלעזר בן פדת שמחודדות שמועותיו. הלך, ישב לפניו.
כל דבר שהיה אומר רבי יוחנן היה אומר לו: משנה שמסייעת לך. אמר לו [ר' יוחנן]: אתה כבן לקיש?
בן לקיש, כשהייתי אומר דבר היה מקשה לי עשרים וארבע קושיות ואני מתרץ לו עשרים וארבעה
תירוצים ומאליה רווחת השמועה. ואתה אומר "משנה שמסייעת לך", וכי איני יודע שיפה אני אומר?

היה הולך וקורע בגדיו ובוכה ואומר: בן לקיש היכן אתה, בן לקיש היכן אתה. והיה בוכה כך עד שיצאה דעתו. בקשו חכמים רחמים עליו ונחה נפשו.

בבלי, עירובין יג, ב

אמר רבי אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים 'הלכה כמותנו' והללו אומרים 'הלכה כמותנו'. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים הן, והלכה כבית הלל. וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים חיים מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן? מפני שנוחין ועלובין היו, ושונין דבריהן ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן.

ר' יום טוב בן אברהם אשבילי, חידושי הריטב"א, עירובין יג, ב

שאלו רבני צרפת ז"ל היאך אפשר שיהו שניהם דברי אלהים חיים וזה אוסר וזה מתיר. ותירצו: כי כשעלה משה למרום לקבל תורה הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ויהיה הכרעה כמותם

שיעור 5 האם המשפט הוא יצור מתפתח?

ויקרא כו, 46

אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְהַתּוֹרָה אֲשֶׁר נָתַן ה' בֵּינוּ וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה

ספרא בחוקותי, פרשה ב, פרק ח אות יג

'אלה החוקים והמשפטים והתורות', החוקים אילו המדרשות, והמשפטים אילו הדינים, והתורות מלמד ששתי תורות ניתנו להם לישראל, אחד בכתב ואחד בעל פה. אמר ר' עקיבא: וכי שתי תורות היו להם לישראל והלא תורות הרבה ניתנו להם לישראל, זאת תורת העולה, זאת תורת המנחה, זאת תורת האשם, זאת תורת זבח השלמים זאת התורה אדם כי ימות באהל.

'אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל' זכה משה ליעשות שליח בין ישראל לאביהם שבשמים, 'בהר סיני ביד משה', מלמד שניתנה התורה הלכותיה ודקדוקיה ופירושיה ע"י משה מסיני.

בבלי, סוכה כח ע"א

תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון, ושאלוהו שלשים הלכות בהלכות סוכה, שתיים עשרה אמר להם "שמעתי", שמונה עשר אמר להם "לא שמעתי"... אמרו לו: כל דבריך אינן אלא מפי השמועה? אמר להם: הזקקתוני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבותי. מימי לא קדמני אדם בבית המדרש, ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם.

בבלי, מנחות כט ע"ב

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: ריבוננו של עולם, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: ריבוננו של עולם, הראהו לי. אמר לו: חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים. תשש כוחו. כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני. נתיישרה דעתו.

שמות כד, 14

וְכָל הָעַם רְאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת הָהָר עֶשֶׂן וַיֵּרָא הָעָם וַיִּנְעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרָחֵק

מכילתא דר' ישמעאל, יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה ט

"וכל העם רואים את הקולות" – רבי אומר: להודיע שבחן של ישראל, שכשעמדו כולן לפני הר סיני לקבל את התורה היו שומעין את הדיבור ומפרשים אותו.

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבונים), פיסקא ד – פרה אדומה, ד"ה [ז] ויקחו אליך

ר' אחא בשם ר' יוסי בר' חנינה: בשעה שעלה לשמי מרום שמע קולו של הקב"ה יושב ועוסק בפרשת 'פרה' ואומר הלכה משם אומרה: ר' אליעזר אומר: עגלה בת שנתה ופרה בת שתיים'.
אמר משה לפני הקב"ה: רבון העולמים, העליונים והתחתונים ברשותך ואת יושב ואומר הלכה משמו של בשר ודם? אמר לו הקב"ה: משה, צדיק אחד עתיד לעמוד בעולמי ועתיד לפתוח בפרשת פרה תחילה, ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתיים'. אמר לפניו: רבון העולמים יהי רצון שיהי מחלציי. אמר לו: חייך שהוא מחלצייך.

פרקי דרבי אליעזר, פרק ב

נתן [רבן יוחנן בן זכאי] עיניו בר' אליעזר, אמר לו: אמור לנו דבר אחד מן התורה.
אמר לו: אמשול לך משל למה הדבר דומה, לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס, כך איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך.
אמר לו: אמשול לך משל למה את דומה, למעיין שהוא נובע ומוציא מים ויש בכוחו להוציא יתר ממה שאינו נכנס לתוכו, כך אתה יכול לומר דברי תורה יתר ממה שקבל משה מסיני.
אמר לו: שמא ממני אתה מתבייש? הרי אני עומד והולך לי. עמד לו רבן יוחנן בן זכאי והלך לו לחוץ, והיה ר' אליעזר יושב ודורש, ופניו מאירות כאור החמה, וקרנותיו יוצאות כקרנות משה רבינו, ואין אדם יודע אם יום ואם לילה.

תפקידו המשפטי של השכל הישר ("סברא")

בבלי, בבא קמא מו ע"ב

אמר ר' שמואל בר נחמני: מניין ל'המוציא מחבירו עליו הראיה'? שנאמר: 'מי בעל דברים יגש אליהם' (שמות כד, יד), יגיש ראייה אליהם.
מתקיף לה [=מקשה] רב אשי: הא למה לי קרא [=מדוע צריך לכך דרשת הפסוק]? סברא הוא, דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא! [=מי שכואב לו כאב הולך אל הרופא].

בבלי, סנהדרין עד ע"א

נימנו וגמרו בעלית בית נתזה בלוד: כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבור ואל תהרג – יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים...
רוצח מנא לן [=מנין לנו]? – סברא הוא. דההוא דאתא לקמיה [=שבא לפני] דרבה, ואמר ליה: אמר לי מרי דוראי [=מושל עירי] זיל קטליה לפלניא, ואי לא – קטלינא לך [=לך הרוג פלוני, ואם לא אהרוגך].
אמר ליה: לקטלוך ולא תיקטול [=יהרוגך ואל תהרוג]. מי יימר דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי [=מי יאמר שדמך אדום יותר, אולי דמו של אותו אדם אדום יותר].

ר' יוסף ענגיל, ספר בית אוצר, כלל קלא

והנה יש להביא ראייה לכאורה דאיסור מסברא לא חשוב איסור תורה. והוא מדאמר ב[תלמוד בבלי] ברכות (לה ע"א) בטעם חיוב ברכת הנהנין, דאמר 'אלא סברא הוא: אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה'. ואף על גב דברכות הנהנין הם רק דרבנן, ואם כן מוכח דאיסור מסברא אינו איסור תורה.
ואולי... היינו דסברת חכמת חכמים הקדושה מחייבת כך, אבל איננה סברא חיצונית פשוטה. ואיסור תורה הוא רק כאשר הסברא היא סברא חיצונית פשוטה של כל אדם.

ר' משה שמואל גלזנר, פירוש 'דור רביעי' למסכת חולין, פתיחה

כל דברים המאוסים שנפשו של אדם קצה בהם, אפילו לא היה התורה אסרתן היה האדם העובר ואכלן יותר מתועב ממי שעובר על לאו מפורש בתורה. כי כל מה שנתקבל בעיני בני אדם הנאורים לתועבה אפילו אינו מפורש בתורה לאיסור, העובר על זה גרע מן העובר על חוקי התורה...
עוד משל אחת. בשר אדם לדעת הרמב"ם אינו אלא באיסור עשה, ולדעת הרשב"א מותר לגמרי מהתורה. ועתה אמור נא בחולה שיש בו סכנה ולפניו בשר בהמה... טרפה ובשר אדם, איזה בשר יאכל? הכי נאמר, דיאכל בשר אדם שאין בו איסור תורה אף על פי שמחוק הנימוס שמקובל מכלל האנושי כל האוכל או מאכיל בשר אדם מודח מלהיות נמנה בין האישים ולא יאכל בשר שהתורה אסרו בלאו? היעלה על הדעת שאנו עם הנבחר עם חכם ונבון, נעבור על חוק הנימוס כזה, כדי להינצל מאיסור תורה? אתמהא.